

TÁRNOK ATTILA

BENNSZÜLÖTT IDEGENEK

Az indiai diaszpóra angol nyelvű regényirodalma 2.

■ 1947-ben a szubkontinens felosztásával egy sajátos politikai diaszpóra alakult ki Indián belül. Július 15-én a brit parlament alsóháza bejelentette, hogy egy hónap múlva két független ország jön létre a szubkontinensen, India és Pakisztán néven.¹ Azt a helyi lakosságot, amelynek tagjai többé-kevésbé békésen éltek egymás mellett évezredek történelmük során, Sir Cyril Radcliffe vezetésével egy határbizottság mesterségesen egy éjszaka leforgása alatt választotta ketté. A lakóhelyét „korábban soha el nem hagyó népesség felkerekedett, hogy soha többet ne térjen vissza ősei földjére, aminek új határait hamarosan kétségbeesett menekültek vére áztatta. A legvitatottabb döntéseket Sir Cyril egyedül hozta meg, kis léptékű, gyakran elavult térképek fölé hajolva, a messzi Angliában, távol Pandzsáb poros és Bengália esőben fürdő valóságától.”² (Cyril Radcliffe soha életében nem utazott messzebbre keleti irányban, mint Párizs.) A frissen létrejött új állam, Pakisztán önmagában is megosztott és belső konfliktusoktól terhelt: Nyugat- és Kelet-Pakisztánnak nem volt közös határa, hisz az eredetileg 1947-ben indiai területként meghagyott, de egészen 2019-ig különleges jogállással bíró Kasmír kétezer kilométerre elválasztotta őket egymástól. Később ez a belső megosztottság Kelet-Pakisztán függetlenné válásához vezetett: az új muszlim állam neve 1971-től Banglades. Természetesen mindkét főbb területrendezés nagyszámú lakosság cseréjével járt együtt. 1947-ben 12 millió, 1971-ben több mint 1 millió ember kelt útra új kijelölt vagy maga választotta lakóhelye felé. Útközben elkerülhetetlenül szembetalálkozott az egykori másik országrészből épp vele szemben igyekvő menekülőkkel. A két vándorló népesség összeütközése következtében 2 millió ember soha nem érte el új otthonát, életét vesztette. Hogy megbecsülhessük e migráció léptékét, képzeljünk el egy Magyarország és Erdély között végrehajtott, a teljes népességet, 12 millió embert érintő lakosságcserét, és képzeljük hozzá, hogy az erdélyi unitárius felekezet tagjai, mondjuk, nem keresztények, hanem egy teljesen más világvallás követői. Ehhez társuljon még az idő szorítása: a meghirdetett új nemzetállamok számára mindössze egy hónap állt rendelkezésre, hogy kezdetleges kommunikációs csatornákon eljuttassák a hírt minden faluba, a lakosságnak, hamarjában hátrahagyva addigi életét, házát, ősei földjét, javai nagy részét, gyakorlatilag napokon belül útra kellett kelnie, hogy az esetenként több ezer kilométeres távolságot gyalog vagy ökrös szekérrel megtehesse a határidő lejárta, 1947. augusztus 15-én éjfél előtt, és megérkezzen egy számára ismeretlen régióba, ahol területfoglalása, megélhetése kiszámíthatatlan és esetleges. Ez a földindulásszerű, példátlan lakosságmozgás számos íróat arra készítette, hogy megpróbálja megérteni, ábrázolni és megmagyarázni az átélt traumát.

Zulfikar Ghose önéletrajzi ihletésű munkájában (*Confessions of a Native Alien* / Egy bennszülött idegen vallomásai) felidézi az életen át tartó lelki ví-

A szerző témához kapcsolódó korábbi tanulmánya a *Korunk* 2021. áprilisi lapszámában olvasható (A szerk.)

vódást, melyet India 1947-es felosztása, majd később mind a hindu, mind a muszlim lakosság belső emigrációja okoz. „A britek születésemkor felhőtlen uralmat tartottak fenn a gyarmatbirodalomban. Sialkotban éltünk, Indiában. A várost a jövőbeni pakisztániak lakták. 1942-ben Sialkotból Bombaybe költöztünk, ami viszont utóbb India része maradt. Amikor 1952-ben Angliáért elhagytuk Bombayt, lényegében két országot hagytunk hátra, de bizonyos értelemben idegenek voltunk mindkettőben, és azzal, hogy emigráltunk egy harmadik országba, ahol nem voltunk őslakosok, csak még jobban elidegenedtünk attól az országtól, ahol születünk. Korai életem két országának ilyen elkülönítése skizofrén gondolkodáshoz vezetett: identitászavart és sürgető vágyat ébresztett bennem, hogy meghatározzam a helyem a világban, de sem a zavar, sem a vágy nem oldódott meg soha. Tudom, hogy sok más indiai és pakisztáni szenvedettől a belső konfliktustól.”³ (1–2.)

Ghose családja számára, ahogy az India felosztását megelőző napokban a vándorlók milliói számára, elengedhetetlennek tűnt a szülőföld elhagyása: „A muszlimok külön államot követeltek. Ezt követően választaniuk kellett: vagy Pakisztánba költöznek, vagy másodrendű polgárokként élnek a hindu vallású Indiában. Apám ellenezte a Pakisztánba való költözést, de úgy döntött, nem élhetünk olyan társadalomban, amely csupán megtűr bennünket.” (51.) Ghose évekkel később visszalátogat az őshazába, ám heteken belül rájön: „tíz angliai év után ez már nem az én hazám. Idegen vagyok itt, ugyanolyan paranoiás érzés fog el, hogy az emberek suttogva mutogatnak rám, mondván, nem közlünk valódi vágy, amelyet londoni, Putney Heath környéki sétáimon tapasztaltam.” (139.)

Khushwant Singh egyike az első szerzőknek, akik az országfelosztás traumatikus következményeire fikciós irodalmi műben reflektálnak. Regénye, *The Train to Pakistan* (1956)⁴ egy India és Pakisztán határán fekvő apró falu, Mano Majra életét ábrázolja a kritikus napokban. „A kelet felé tartó szikh menekültek útját muzulmánok tömegei vágják el Pakisztán felé, a nyugatra induló muszlimokat pedig szikhek és hinduk mészárolták le Indiában.”⁵ Khushwant Singh regényében ezekről a brutalitásokról emlékezik meg: Pakisztánból meggyilkolt menekültekkel tömött vonat érkezik a faluba. Válaszul a falu militáns fiataljai a Pakisztánba tartó muzulmánok ezreit tervezik lemészárolni, ám Jugga, egy erős szikh fiú, aki történetesen a vonaton új lakóhelye felé utazó egyik muszlim lányba szerelmes, a határt átlépve az életét áldozza az utasok megmentéséért. A történet didaktikusnak, a szereplők naivaknak tűnhetnek, ám Singh célja, hogy méltó emléket állítson annak a tizenkétmillió menekültnek, akik a területrendezés folytán kényszerültek elhagyni szülőföldjüket, az átrendeződött, eltérő vallású lakosság elnyomásától és esetleges korlátozó intézkedésektől tartva. Becslések szerint közel kétfélmillió migráns soha nem érte el új rendeltetési helyét.

Az elcsatolás eredményeként felmerülő konfliktusok ábrázolásában Amitav Ghosh sokkal finomabb regényíró, mint Khushwant Singh. 1988-ban írt regénye, *The Shadow Lines* (Árnyak) két család összefonódó kapcsolatát ábrázolja: az egyik Londonban, a másik Kalkuttában él. A fiatal, első személyű narrátor visszaemlékszik Kalkuttában töltött gyermekkorára, amelynek szerves részévé vált egy Londonból hazalátogató rokon család párhuzamos története. Két idősebb unokatestvére, Tridib és Ila sokat mesél neki Londonról. A gyermek képzeletébe a londoni utcák és az ottani házak alaprajzai annyira mélyen bevésődnek, hogy első londoni látogatásakor minden helyszínt ismerősnek lát.

A diaszpóralét egyik hozadéka, hogy a közelmúlt brit uralmának árnyékában felnövekvő gyermek eszképpista álmokat kerget, ezért válik számára Tridib

és Ila londoni története annyira emlékezetessé. Tridib, aki tanítóként vagy guruként jelenik meg előtte, így magyaráz: „Az ember mindent a vágyain keresztül ismer meg. Minden önmagunkon kívül álló vágyakozás a test gyötrelme, mert az ember határain túlmutat. Figyelmedet más időkre, más helyekre, de ha szerencsés vagy, arrafelé fordítod, ahol nincs eltérés a valódi és a tükörben megjelenő arc között.” (29.)⁶ Évekkel később, amikor a már felnőtt elbeszélő Londonban csalódik, és kigyógyul a másik idősebb unokatestvér, Ila iránt érzett szerelméből, felismeri saját elvágódó magatartásának visszásságait. Egy fiatal rokon megszólja Ilát, mondván, illetlenül viselkedik a kalkuttai bárban: „Angliában azt csinálsz, amit akarsz, de itt vannak bizonyos szabályok, amelyeket nem lehet megszegni. Ez a mi kultúránk; így élünk.” Ila méltóságát veszítve fog egy taxit, és visszakiált unokatestvéreinek:

„– Látjátok, ezért döntöttem úgy, hogy Londonban élek. Nem értitek? Csak azért, mert szabadulni akarok.

– Mitől? – kérdeztem.

– Tőled! – kiáltott vissza. – Hogy megszabaduljak a tetves kultúrától és mindenkitől.

A taxi elindult. Futni kezdtem mellette.

– Soha nem szabadulsz meg tőlem – kiáltottam be a nyitott ablakon. – Ha holnap meghalnék, akkor sem szabadulnál. Nem szabadulhatsz, mert benned vagyok. Ugyanúgy, ahogy te énbennem.” (87.)

A bölcsesség, amit a fiatal főszereplő itt végül kimond, a regény végén megismétlődik: az egyénnel született kulturális identitást soha nem helyettesítheti teljes mértékben egy felvett új identitás, hisz kultúránkat, identitásunkat nem kabátként öltjük magunkra.

Az Amitav Ghosh ábrázolta világ másik vetülete a területrendezés utáni India belső politikai diaszpóráját mutatja. Bengália felosztása után a család arra kényszerül, hogy elhagyja dakkai házáat, és Kalkuttába költözzön, ám a költözést megelőzően a két testvér között feszülő személyes ellentét miatt a régi családi házat már eleve kettéválasztották. A veszekedés az idő múlásával annyira elfajult, hogy „úgy döntöttek, a házat fa válaszfalal osztják két részre. A felosztás azonban korántsem volt egyszerű, mivel mindkét testvér ragaszkodott a jogaihoz, és megkövetelték, hogy a leválasztás a legkisebb részletekig pontos legyen. Így esett, hogy még apjuk régi névtábláját is megfelezték: közepén egy vékony, fehér vonallal választották ketté, és nevüket így kénytelen-kelletlen olyan apró betűkkel rögzítették, hogy az immár szabad szemmel nem volt olvasható.” (121.) A ház kettéválasztása a család mikrovilágában párhuzamban áll a későbbi indiai közigazgatási területrendezéssel, és így hangsúlyozza azt.

1964-ben a család ráébred, hogy az egykor rivalizáló testvér még mindig életben van, és egyedül lakja a régi családi házat, de körülötte csak muszlimok élnek. Elhatározzák, hogy fátylat borítanak az egykori ellentétekre, és Kalkuttába menekítik a szenilis idős embert, de ő egy világos pillanatában újrafogalmazza a narrátor korábbi megállapítását: „Ha egyszer útra kelsz, soha nem állsz meg. Megmondtam a fiaimnak is, amikor vonatra szálltak. Azt mondtam: nem hiszek ebben az India-Shindiában. Rendben, most odébbállsz, de tegyük fel, hogy mire megérkezel, úgy döntenek, húznak egy új határvonalat valahol? Akkor mihez kezdesz? Hová fogsz költözni? Egy idő után sehol nem leled majd a helyed. Ami engem illet, itt születtem és itt is fogok meghalni.” (211) A sztoikus idős ember semmilyen államformában, politikai hatalomban és kormányban nem bíz, inkább szülőföldjéhez kötődik. Állásfog-

lalásával azt a belső parancsot igazolja, hogy az ember kulturális identitását semmilyen felvett ideológia nem írja felül. Az öreg Dakkából történő kimene-kítésekor Tridib, aki biztosítani próbál, a tömegzavargás áldozata lesz, amely történeti részlet, talán véletlenszerűen, visszaül Khuswhant Singh *Train to Pakistan* című regényének hasonló mozzanatára.

Az otthon és a valahova tartozás gondolata metafizikai dimenziót kap, amikor a narrátor az irányultság értékéről elmélkedik. „Minden nyelvnek van központ-fogalma. Feltételezhetünk egy origót, ahonnan el lehet indulni, és ahova visszatérhetünk. A szó, amit nagyanyám keresett, egy olyan utazás ki-fejezése volt, amelynek nincs köze a jövés-menéshez, ellenkezőleg: egy olyan utazás, amely pontosan azt a rögzített pontot keresi, amely lehetővé teszi a mozgással kapcsolatos igék megfelelő használatát.” (150.) A regény két fő részből áll: *Going Away* (Elutazás) és *Coming Home* (Hazaérkezés). A két rész címe kiemeli az irányultságok ambivalenciáját. Az öreg nagymama Dakkát az otthonként emlegeti, annak ellenére, hogy már régóta Kalkuttában él. Az elbe-szélő ugyanolyan jól tájékozódik a képzeletbeli Londonban, mint a gyermek-kor valós helyszínein, ahol felnőtté érik. A regényben a megérkezéssel és az utazással kapcsolatos kifejezések nem az általában hozzájuk rendelt tartalma-kat és irányokat képviselik. Ha létezik az a bizonyos rögzített origó, ahova a család újra és újra visszatérhet, akkor az Kalkutta, ami azonban eredetileg ki-mozdítottságuk színtere.

A fenntartott metafora, Tridib arca a tükörben, a regény végén politikai színezetet nyer. Az a személy, aki az egymást követő kimozdítottságok révén elveszíti identitását, csak vereséget szenvedhet. „A félelem választja el a szub-kontinens egymilliárd emberét a világ többi részétől. Nem a nyelv, nem az éte-lei és nem a zene. A magány különleges minősége ez, amely a háború félel-méből fakad, amely megkülönbözteti a valós képet a tükörben megjelenőtől.” (200.) A metafora politikai jellege itt tisztázódik: „Meghúzták a határokat, és hittek ebben a mintában, a vonalak varázsában. Abban reménykedtek, hogy miután a határokat berajzolják a térképen, a két új ország eltávolodik egymás-tól, mint az őskori Gondwanaland tektonikus lemezei. Kíváncsi vagyok, mit éreztek, amikor rájöttek, hogy nem szétválasztást, hanem egy még fel nem fe-dezett iróniát hoztak létre: az iróniát, amely megölte Tridibet. Egyszerűen tény, hogy négyezer éves történelmünk során Dakka és Kalkutta egy pillana-tig sem kapcsolódott szorosabban egymáshoz, mint miután meghúzták a vo-nalakat a térképen. Olyan szorosan, hogy nekem, Kalkuttában csak a tükörbe kellett nézmem, hogy Dakkában érezzem magam. Olyan pillanatot éltünk, amikor mind a két város a másíknak megfordított képe lett, és visszafordítha-tatlan szimmetriába záródott a határvonal által, amely felszabadított bennün-ket, a tükör szerepét betöltő határ által.” (228.)

A cím „árnyékvonalai” erre a tükörmetaforára utalnak. A cím a „vonala-kat” extrapolálja a fizikai valóságtól a transzcendentális *locus*ig és a történel-mi fordulópontokat összekötő egyenesig.

A regényben tett általánosítások azonban soha nem válnak unottig ismét-eltté vagy közhellyé. Az elbeszélő szellemi fejlődése rendezi az eseményeket szabálytalan mintákba: Kalkutta, London és Dakka jelenetei nem kronologiku-san követik egymást. Az olvasó úgy rendezheti ezeket az epizódokat képzelet-ben időrendi sorrendbe, hogy az előzetesen megismert szélesebb narratíva építőköveiként ismeri fel őket.

Az elbeszélő hangvétele őszinte, sőt alkalmanként kedvezőtlen fényben mutatja önmagát, mint például abban a jelenetben, amikor részegen egy idő-

sebb barátnőt molesztál. A dramaturgia kerüli a manipulációt. Ennek ellenére, hogy Tridib sorsa végzetes, önfeláldozó tragédiába torkollik, az esemény a hatás kedvéért nem lesz túlfokozott, drámai jelenetként kiaknázatlan marad. Noha Tridibnek a zavargásokban elszenvedett halála az utolsó elbeszélte esemény, a dramaturgia vezérelve ennek ellenére a narrátor szellemi fejlődése és fokozatosan formálódó identitása. A tükörkép szimbolikus szerepe Tridib gondolata és a főszereplő elbeszélése révén lelki-szellemi érlelődésének fenntartott metaforájává alakul.

A „bennszülött idegenek” egy másik típusa Kelet- és Dél-Afrika indiai kisebbsége. Elsősorban azon kereskedők leszármazottairól van itt szó, akik Gudzsarát, Rádzsasztán és Pandzsáb tartományait hagyták maguk mögött. Arlene A. Elder „négy központi témát” határoz meg a kelet-afrikai indiai diaszpóra irodalmában: „a nyugati imperializmus hatása Indiára és Afrikára; hagyományok és a változó kulturális felfogás az afrikai indiai közösségekben; politika és korrupció a függetlenség előtti és utáni időszakban, valamint az afrikai népcsoportok között folyamatosan fennálló konfliktusok”.⁷ M. G. Vassanji *The Gunny Sack* (A jutazsák) című, 1989-ben megjelent első regényében mind a négy témát érinti.

A regény „*Az éjféli gyermekei* afrikai változata”, hirdeti a címlap. Vassanji 1990-ben a brit nemzetközösségi írók között a legjobb első könyv kategóriájának díjazottja lett, ám a díj nem eredményezte regényének újrakiadását. A mű mellőzöttségének lehetséges oka talán éppen az, hogy Salman Rushdie stílusát és elbeszélői technikáját visszahangozza. Túlságosan is. A narrátor nővére egy különleges történelmi esemény napján született (a második világháborút követő fegyverszűnet kikiáltásakor), hasonlóan az *Éjféli gyermekei* narrátorához, Salimhoz, aki az indiai függetlenség napján jött világra. Vassanji karakterábrázolása is Rushdie-ra emlékeztet. Példaként említhető az anya jellemzése: „Íme Kulsum: nagyon szenved az aranyértől, jól megállná a helyét egy gyógyszerreklámban, a közelkép élénk arcú, de szomorú tekintetet mutathatna. A szenvedéseit grafikus módon képes részletezni minden idegen számára, aki a legkisebb érdeklődést mutatja.” (59.)⁸ Vagy említhető a 9. fejezet bevezető szavainak stílusa: a mesei hangvételhez olyan mondanivaló társul, melyet a szexuális utalás miatt gyerekek aligha értenének. „A várost egykor Mzizimának hívták. Élt azon a helyen, ahol a tengerre néző tekintet szinte sasként hatol be az Indiai-óceánba, egy Majigo nevű gazdag indiai kereskedő, akinek a fiát, Badulát rajtakapták, hogy a város öregjének Kitembének a lányával, Mwatatival fajtalankodik.” (83.) Jellegetes a szándékosan töredezett, fordított szórendű és írásjelekkel túltagolt hangvétel: „Egy apró esemény. Ez. Esetleg.” (93.) A narrátor gyakran cinikus megjegyzéseket szűr be az olvasó felé: „Az imánk a Korán versei, hangsúlyozta. Vágjatok köztük rendet, ti nyelvörök!” (142.) Ezek a jellemzők mind Salman Rushdie stílusát idézik, ám Vassanji regényének mellőzése mégsem indokolt. Egyrészt azért nem, mert Rushdie nem sajtíthat ki egy bizonyos elbeszélői stílust (számos szerzőt el lehetne ítélni, amiért Rushdie-hoz hasonlóan írnak), másrészt azért sem, mert Vassanji regénye egy sajátosan kelet-afrikai hangot képvisel a tágabb indiai diaszpórán belül.

A regény négy generáció életén átívelő mikrotörténelem: egy indiai nagycsalád sorsát követhetjük nyomon Kenyában és Tanganyikában (a későbbi Tanzániában) az elbeszélő dédapjának szubkontinensről történt megérkezésétől a narrátor nemzedékének fokozatos kelet-afrikai elszórt megtelepedéséig. A címben szereplő jutavászón zsák nevet is kap: Shehrbanoo egy nem létező, nőiesen hangzó kitalált név, és az elhunyt Ji Bai néni által hátrahagyott, családtörténeti

emléktárgyakkal tömött batyut jelöli, hasonlóan a Jamaica Kincaid *Annie John* című regényében használt levélbőrönd motívumhoz. A tárgyak közt található három ismeretlen nyelvű, ősi írásjeleket használó jegyzetfüzet is, amit a narrátor testvére, a régi kéziratokat tanulmányozó Sona megfejt. Az első füzet egyfajta főkönyvnek bizonyul, amelyben a dédapa, Dhanji Govindji sikertelen és végzetes üzleti ügyeit rögzítette. A második füzet ősi vallási himnuszokat tartalmaz, míg a harmadik „imádságok sorozata arabul, különböző alkalmakra. Talán betegségek idején. De van benne olyan is, amely úgy hangzik, mint a Bhagavad-Gíta változata. Miért írna az öreg saját Gíta-változatot? Valószínűleg csak másolta – a nyelv túlságosan archaikusnak tűnik: a szanszkrit utánzata. Ha így van, miért nem tudunk egyéb változatokról?” (268.)

Sona ezeket a kérdéseket levélben teszi fel, és a narrátor indirekt módon elének tárja a választ: ebben áll Vassanji regényének a titka. A két dédunoka egyike paleográfiát hallgat az egyetemen, de képtelen megérteni a vizsgált szöveg mögött húzódó személyes szálát, míg másikuk, mintegy régészként, felfejti a múlt rejtett rétegeit, és ahogy dédapja, rögzíti saját magyarázatát, de immár nem egy vallási szertartás vonatkozásában, hanem a család történetén keresztül.

A regény cselekménye nem redukálható egyetlen lineáris eseménysorra. A kelet-afrikai történelem politikai eseményeinek: a német és a brit gyarmatosításnak, az indiai bevándorlók migrációjának, az etnikai zavargásoknak, az utóbb függetlenné vált nemzetek első tétova lépéseinek szövevényes társadalmi hátterébe ágyazódnak bele egy serdülő fiú felnövekedésével járó problémái. Mindezek a narratív elemek gazdagon és finoman összefonódnak. A család történetének személyes hangvételű elbeszélése során az egyes nemzedékek erkölcsi üzeneteit ismerjük meg. A következő generációnak átadott üzeneteket általában abban a pillanatban fejezik ki, amikor egy gyermek elhagyja a szülői fészket. Dhanji Govindji lányát, Ji Bai-t, az esküvője után, a következő utasításokkal bocsátja el: „Soha ne okozz nekem csalódást, Ji Bai! Ne tégy semmit, ami miatt szégyellni kellene magad! Ne hagyd el a házat egyedül! Ne tárgyalj ki az otthoni belső ügyeket a négy falon kívül! Minden eszközzel palástold a családi szégyent! Soha ne látogass minket a férjed engedélye nélkül!” (19.) Sona, a paleográfiát tanulmányozó fivér az anya, Kulsum „utasításaival indul az egyetemre: „Ne végy feleségül fehér lányt! Tilos a dohányzás és az alkohol! Kerüld a sertéshúst! Ne fordíts hátat a hitnek és közösségnek! Soha ne feledkezz meg a családról!” (235.)

Az etnikai és a családi kötődések kulcsszerepet játszanak abban, hogy Ji Bai néni a családi emlékeket tartalmazó jutazsákot az utókorra hagyja. Salim a táska tartalmának feltárásával meséli el a család történetét, bár az olvasó a konkrét tárgyi emléket, amely a narrátor gondolataiból egy bizonyos eseményt előhív, soha nem ismeri meg, csupán magáról az eseményről értesülünk. A történet rövid epizódokat fűz fel. Ezek hossza akár mindössze néhány sortól néhány oldalig terjed, de az összkép mégsem kelti a töredezettség hatását, és a folyamatosság csak akkor szakad meg, amikor egy új fejezet kezdődik.

Végkicsengésében a kelet-afrikai indiai mikroközösség története szomorú. A faji tisztogatás, az afrikánizáció eseményei, valamint a Makarere Egyetem megnyitása előtt a felsőoktatásban rejlő lehetőségek hiánya együttesen a közösség fokozatos szétszóródásához vezet. A regény vége felé Salim barátai és rokonai süllyedő hajóként hagyják maguk mögött Kelet-Afrikát. Gula bácsi és a fodrász, Madhu Bai visszatér Indiába; Yasmin, Salim unokatestvére Londonba megy Bahdur bácsihoz; egy másik unokatestvérét, Begumot, akivel szinte édestestvéreként nőttek fel, Londonba szöktetik; egy régi iskolatárs, Alu

Massachusettsben mérnöknek tanult; Salim afrikai barátja, Amina, akivel, egy ideig úgy tűnt, a faji konfliktusok kibékíthetőek, New Yorkba utazik ösztöndíjasként; Salim testvére Bostonba megy továbbtanulni, Hussan bácsi pedig felkeresi fiát Torontóban. Sok indiai származású család ugyanakkor a hazautat választja. „Híre ment, hogy hajó indul Pakisztánba. Megfelelő ellenérték fejében elvisznek, sőt a személyzet megvesztegethető: kimentheted minden értéktárgyad és vagyonod. A pletyka hamarosan valóra vált, a titokzatos mentőhajóra elkezdtek értékesíteni a jegyeket. Az emberek vették, mint a lotószelvényt” (247.), ám a tervet a rendőrség felfedezi és megghiúsítja.

Az elbeszélő számára nem marad más, mint hogy évekkal később, hátrahagyva rokonait és barátait, szintén elmeneküljön Afrikából, és hogy emlékeit felidézve rögzítse a család történetét, a indiai diaszpóra afrikai sorsát. E vonatkozásban Vassanji regénye, még ha stílusa időnként Rushdie-ra emlékeztet is, fontos mérföldkő a dél-ázsiai diaszpóra elfeledett múltját illetően. A kelet-afrikai indiaiak „főként vállalkozók voltak az egykori Gudzsarát területéről, valamint pandzsábi származású vendégmunkások, akik a Mombasa-tó és Victoria közt épülő vasútvonal munkálataira érkeztek”.⁹ Az egykori betelepülők leszármazottainak későbbi, az Egyesült Királyságba történő beáramlása az 1970-es években érhetően nagyobb nyilvánosságot kapott, mint az előző nemzedékek eredeti afrikai élménye. A *Gunny Sack* személyes és néhol lírai hangon rögzíti Vassanji afrikai tapasztalatait.

Második regénye, a *No New Land* sokkal kevésbé izgalmas beszámoló. Ebben a történetben egy Torontóban élő, Kelet-Afrikából érkezett, de indiai származású közösség élete elevenedik meg. Egy (afrikai) indiai bevándorló nyilvános megaláztatásán keresztül az események a kanadai faji diszkriminációról rajzolnak kedvezőtlen képet. Egy nagyon hasonló konfliktust ábrázolt Kamala Markandaya *The Nowhere Man* című regényében. Ugyanakkor az indiai-kelet-afrikai-kanadai tapasztalat bizonyos szempontból egyedi.

„– A feketék elűztek minket Kelet-Afrikából, most a fehérek ugyanezt teszik velünk. Innen hova mehetünk még?

– Úgy néz ki, nem marad más, mint Pakisztán.

Egy nő türelmetlenül vágott közbe: – Miért nem mondja el valaki ezeknek a kanadaiaknak, hogy nem vagyunk »Pakik«? Soha nem éltem Pakisztánban. Maguk jártak már ott? Miképp értetjük meg velük, hogy Kelet-Afrikából jöttünk?” (103–4)¹⁰

Mindazonáltal, amint azt a *Jutazsák* című regény példázza, az afrikai indiai közösség erősebb elkötelezettséget érez a brit gyarmatbirodalom iránt, mint a kelet-afrikai szülőföld vagy az indiai szubkontinens, az ősök földje iránt. „Sir Edward Twining, Sir Alan Lennox Boyd, Sir Evelyn Baring, Sir Patrick Renison: a nevek sora végtelen. A körülményeket és az arcokat mind elfelejtetted, de ezeknek a neveknek a csengését a sírodig hordozod. Mit takar egy név, kérdezheted. A hatalom hangját, az autoritás hangját. Félelmet és dicsőséget. Ezek a nevek felkavarnak valamit benned. És még ha a szíved mélyén el is ítéled a gyarmati hatalom Rhodéziában véghezvitt erőszakos tetteit, amikor végigfutsz a hadihajók nevein, amikor a brit birodalom többé már se nem hatalmas, se nem dicsőséges, csupán cinikus, egy kisördög benned ragaszkodik a gyökerekhez, és ha őszinte vagy, értük szorítasz. Miért is tagadnád? Elárultak.” (114.)

Sona első Londonból írott levele Afrikában maradt családja részére csupa lelkesedés: „Minden, amivel ámitottak minket, igaz! Ez a kultúra csakugyan dicsőséges, fantasztikus, nem is tudom: leírhatatlan! Big Ben – a jó öreg Big Ben! Át akartam ölelni. Nem is csoda, hogy az angolok lekezelték bennünket

otthon. Persze nekünk is van történelmünk, hagyományaink, de azok olyan határozatlanok, tisztázatlanok és néha olyan zavarosak, mint a boszorkány üstje.” (235–6.)

A gyarmati akkulturációs folyamat hatására a brit korona iránti elkötelezettség elhomályosítja a diaszpórában élő indiai kisebbség örökölt identitását, és háttérbe szorul a helyi, családi vagy hagyományos indiai történelem iránti érdeklődés. De még ha a szándék meg is jelenik, kiderül, hogy saját történelmüket csak a tengerentúlon tanulmányozhatják. Egy amerikai egyetemre készülő fiú és édesanyja közötti párbeszéd így hangzik:

„– Mi a baj a helyi egyetemmel?

– Nem azt tanítják, amit tanulni akarok.

– Mit akarsz tanulni?

– A közösségünk történetét.” (234.)

A helyi iskola presztízsét a legjobban akkor biztosítja, ha a tanterv alapos gyarmatbirodalmi oktatást tartalmaz. „A Fiúiskola a közösség büszkesége volt. Maga az épület, a belváros közelsége, a tanterv és az angol nyelvű oktatás: mindez új távlatokat nyitott. A Fiúiskolába járni kiváltságot és státuszt jelentett. Azt jelentette, hogy a nagyfiúk egyike vagy, a magasan képzett jövő nemzedék tagja. Olyan, mint Solanki, Kara, Goani: Tanganyika híres krikettnokai.” (158–9.)

Nurdin személyén keresztül a *No New Land* című regény is egyfajta identitásválságot vetít elénk. Nurdin számára megdöbbentő és megalázó, hogy neki erőszakkal vádolják, amit soha nem követett el, csupán későbbi vádlója, a fiatal lány segítségére sietett, mert úgy tűnt, a lány támogatásra szorul. Nurdin elvész a zavaros értékek sűrűjében. Hagyományos, puritán álláspontot tart követendőnek, és képtelen alkalmazkodni a befogadó ország kultúrájához. Egyre növekvő csalódást érez a kanadai társadalom deklarált értékeivel szemben, ami, úgy tűnik, az első generációs bevándorlók többségének tipikus sorsa száműzetésük kezdetén.

Robin Cohen véleménye szerint a diaszpóra fogalma feltételezi „az elhagyott kulturális közösséggel huzamos időn át fenntartott szoros kapcsolatot a szülőföldhöz ragaszkodó mitikus kötődést, és a társadalmi kirekesztés elfogadását a célsországban.”¹¹ A fogalom ilyen kiterjesztése találóan jellemzi az indiai diaszpórairodalmat.

■ JEGYZETEK

1. Stanley Wolpart: *A New History of India*. Oxford University Press, New York, 1989. 347. (A továbbiakban: Wolpart 1989)
2. Uo. 348.
3. Az oldalszámok itt és a továbbiakban az alábbi kiadást jelölik: Zulfikar Ghose: *Confessions of a Native-Alien*. Routledge and Kegan Paul, London, 1965.
4. Khushwant Singh: *Train to Pakistan*. Grove Press, New York, 1981.
5. Wolpart 1989. 348.
6. Az oldalszámok itt és a továbbiakban a mű alábbi kiadását jelölik: Amitav Ghosh: *The Shadow Lines*. Penguin, Harmondsworth, 1990.
7. Arlene A. Elder: *Indian Writing in East and South Africa: Multiple Approaches to Colonialism and Apartheid*. In: Emmanuel S. Nelson (ed.): *Reworlding: The Literature of the Indian Diaspora*. Greenwood Press, New York, 1992. 115.
8. Az oldalszámok a továbbiakban a mű alábbi kiadására vonatkoznak: M.G. Vassanji: *The Gunny Sack*. Heinemann, London, 1989.
9. Steven Vertovec: *Hindus in Trinidad and Britain: Ethnic Religion, Reification, and the Politics of Public Space*. In: Peter van der Veer (ed.): *Nation and Migration: The Politics of Space in the South Asian Diaspora*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1995. 142.
10. Az oldalszámok itt és a továbbiakban a mű alábbi kiadását jelölik: M. G. Vassanji: *No New Land*. McClelland and Stewart, Toronto, 1991.
11. Robin Cohen: *Global Diasporas*. University College London Press, London, 1997. 57–58.